

AHMET DEMİREL
Ali Şükrü Bey'in *Tan* Gazetesi

AHMET DEMİREL 1957'de Trabzon'da doğdu. Orta öğrenimini 1976'da Darüşşafaka Lisesi'nde tamamladıktan sonra, 1980'de Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans çalışmasını, ardından 1993 yılında doktorasını tamamladı. 2003'te doçent, 2012'de profesör oldu. Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 2017'de emekli olan Demirel, Türkiye'nin yakın siyasi tarihiyle ilgili çalışmalarını sürdürüyor. Bu kitabının dışında *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. (1994), *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler* (2010), *Tek Partinin Yükselişi*, (2012) ve *Tek Partinin İktidarı* (2013) adlı kitapları yayınevimizce yayımlandı. *İsmet İnönü, Defterler (1919-1973)* adlı kitabı 2001'de, *Nihat Erim, Günlükler (1925-1979)* adlı kitabı 2005'te Yapı Kredi Yayınları; *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhafızları* 2013'te, *Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri* 2014'te Ufuk Kitapları tarafından yayımlandı. Mete Tunçay ve Yücel Demirel ile birlikte hazırladıkları *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri* adlı kitabı da 2004'te TBMM Yayınları arasından çıktı.

İletişim Yayınları 384 • Araştırma-İnceleme Dizisi 60

ISBN-13: 978-975-05-2184-3

© 1996 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 1996, İstanbul
2. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Sait Kızıllırmak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET DEMİREL

Ali Şükrü Bey'in *Tan* Gazetesi

ÇEVİRİMYAZILAR *Yücel Demirel*

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKI

Nihat Tuna'nın anısına...

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	9
İLK BASKININ ÖNSÖZÜ.....	11
GİRİŞ	
ALİ ŞÜKRÜ BEY: HAYATI VE TEMEL GÖRÜŞLERİ.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
BİRİNCİ MECLİS VE MUHALEFET.....	23
İKİNCİ BÖLÜM	
TAN'IN İÇERİĞİ.....	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BAŞYAZILAR.....	65
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
BAŞYAZI DIŞINDAKİ YAZILARDAN SEÇMELER.....	189
BEŞİNCİ BÖLÜM	
HALK VE HÜKÜMET	
<i>Trabzon Mebusu Ali Şükrü.....</i>	<i>237</i>
EKLER.....	273
EK 1: GAZETENİN YAYIN TARİHLERİ VE BAŞYAZILAR.....	275
EK 2: YAZI DİZİLERİ.....	277
EK 3: DİĞER GAZETE YAZILARININ FİHRİSTİ.....	281

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Yirmi yılı aşkın bir süre önce yayınlanan bu kitabımın ikinci baskısı vesilesiyle birkaç noktaya değinmek istiyorum. Bu yeni baskı vesilesiyle kitabın tamamı yeniden dizildi ve bir önceki baskıda gözden kaçan çevrimyazı hataları Yücel Demirel'in titiz çalışması sayesinde düzeltildi. Bir önceki baskıda, tamamı 68 sayıdan oluşan gazetenin dört eksiğiyle 64 sayısına ulaştığımız. Aradan geçen zaman içinde daha önce bulamadığımız 44 ve 47'inci sayıları da bulduk ve onları da kitabın içine kattık. Böylece hâlâ ulaşılamayan gazete sayısı sadece ikiye düştü: 45 ve 48'inci sayılar. Hâlâ bulamadığımız 45 ve 48'inci sayılar, bildiğimiz kadarıyla, Türkiye'deki ve dünyadaki kütüphanelerin hiçbirinde yok. Kim bilir belki bir gün onlara da ulaşılabilir. İlk baskıda eksik kalan Ali Şükrü Bey'in hayat hikâyesi ile temel görüşlerini de bu yeni baskı vesilesiyle kitabın başına küçük bir bölüm olarak ekledim. Belki günün birinde gazetenin tamamını tıpkıbasım olarak yayınlamak fırsatını da buluruz. Bu haliyle de kitabın Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan hemen önce Birinci Meclis'teki muhalefetin temel görüşlerini derli toplu sunan temel bir kaynak olduğunu düşünüyorum. Metin yeniden dizilirken yardımlarını esirgemeyen başta Kerem Ünüvar olmak üzere İletişim Yayınları ça-

lışanlarına ve kitabın asıl sahibi olan Yücel Demirel'e teşekür ediyorum. Kaldıysa her türlü hatanın sorumluluğu da elbette bana aittir.

İLK BASKININ ÖNSÖZÜ

Bu derleme, daha önce yayınlanan *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* adlı incelememize belgesel bir katkı niteliği taşımaktadır. O incelememizi yaparken İkinci Grup'un yayın organı olarak 18 Ocak 1923'te yayın hayatına atılan *Tan* gazetesindeki yazıların tümünü gözden geçirmiş, ancak o hacimli incelemede bu yazılara geniş yer verme olanağını bulamamıştık. Zamanla, gazetede yazıların da toplu olarak yayınlanmasının anlamlı olacağı görüşü ağırlık kazandı ve buna yönelik çalışmalar sonucunda bu derleme ortaya çıktı.

Mete Tunçay'ın 1981'de yayınlanan *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* kitabının birinci bölümünün sonunda yer alan "İkinci Grup'un Yayın Organı Tan" başlıklı ara ekten, *Tan* gazetesi koleksiyonunun Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunduğunu öğrenir öğrenmez, bu koleksiyonun peşine düştük. Oradaki eksik sayıları TBMM Kütüphanesi ile İstanbul'daki Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nden tamamladık. Zamanla, kütüphanelerde bulunmayan 40. sayıyı da özel arşivimize kattık.

1982'de Milli Kütüphane'deki koleksiyonun bir mikrofilmini aldirarak işe başladık. Ancak flu çekilmiş bu mikrofilmden yararlanmamız uzun süre mümkün olmadı. Yazıları mikrofilm ci-

hazında okumaya çalışmaktan, fotoğraf kartlarına basarak okumaya kadar bütün yolları denedik. Sonuç yine başarısızdı. Sonunda, tüm kareleri kestik ve bir projeksiyon aleti yardımıyla gazete sayfalarını duvara yansıtarak gözleri aşırı yoran bir çalışmaya koyulduk. Yazılar flu olduğu için, aletin “focus” ayarıyla ne kadar oynarsak oynayalım, netliği sağlayamıyorduk. Bu yorucu çalışma sonuç vermeyince tekrar Milli Kütüphane’ye, gazetenin asıl kaynağına gitme yolunu seçtik, ama beklenmedik bir sürprizle karşılaştık: Gazete koleksiyonu yerinde yoktu! *Tan*’dan geriye kalan artık yalnızca, öteki kütüphanelerdeki birkaç sayı ile bizim beğenmediğimiz flu çekilmiş mikrofilmimiz miydi?

TBMM Kütüphanesi ile Hakkı Tarık Us Kütüphanesi’ndeki az sayıdaki gazetenin çevrimyazılarını tamamladıktan sonra, çaresiz, yeniden projeksiyon aletimizin yanına oturduk. Ama, çalışma gerçekten çok ağır yürüyor, hemen hemen hiçbir yazının tamamını okuyamıyorduk. Bir süre sonra, sanırım 4-5 yıl sonra, bir karışıklık sonucu doğru yerine konulmadığı için uzun süre kayıp sanılan Milli Kütüphane’deki *Tan* cildi yeniden ortaya çıkınca, hiç vakit kaybetmeden yeni (ve bu sefer temiz) bir mikrofilm çektirdik ve böylece derlememizi tamamlama olanağına kavuştuk.

Elinizdeki derleme beş bölümden oluşuyor. Birinci bölümde *Tan* gazetesinin görüşlerini yansıttığı İkinci Grup’un niteliğini ve Birinci Meclis’teki mücadelesini hatırlattık, ikinci bölümde ise gazetenin içeriği üzerinde durduk. Üçüncü bölüm başyazıların, dördüncü bölüm başyazı dışındaki yorumların çevrimyazılarına ayrıldı. Beşinci bölümde gazetenin sahib-i imtiyazı Ali Şükrü Bey’in kaleme aldığı “Halk ve Hükümet” başlıklı yazı dizisini yayımladık. Bu arada, yazılar birer belge niteliği taşıdığı için, diliyle hiç oynamadan, olduğu gibi yayınlamayı uygun bulduk. Derlemenin sonundaki ekler bölümünde de başyazı, yazı dizisi ve diğer yazıların başlıklarının fihristini verdik.

Bu derleme Ahmet Demirel ve Yücel Demirel’in ortak ürünüdür. Girişi, İkinci Grup’u tanıtan birinci bölümü ve gazetenin içeriği üzerinde duran ikinci bölümü Ahmet Demirel kale-

me aldı. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde yer alan gazete yazılarının tümünün Latin harflerine aktarılması görevini ise Yücel Demirel üstlendi.

Çalışmamızda bize yardımcı olan herkese teşekkür ediyoruz. Öncelikle Ankara Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi ve Hakkı Tarık Us Kütüphanesi yetkili ve görevlilerine teşekkür borçluyuz. Elimizdeki ilk flu mikrofilmden yararlanabilmemiz için bizimle birlikte seferber olan ve bütün fotoğrafçılık hünelerini ortaya koyan, sonunda da bir projeksiyon aleti almamızı önererek bize yol gösteren Ergun Güney'e, yazıların dizgisini üstlenen Sevinç Başmak'a ve çalışmamızı sürekli destekleyen Meral Demirel'e sonsuz teşekkürler.

**ALİ ŞÜKRÜ BEY:
HAYATI VE TEMEL GÖRÜŞLERİ**

Kitabın giriş bölümünde Ali Şükrü Bey'in hayat hikâyesini ve temel görüşlerini kısaca gözden geçirelim:

Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili literatürde fikirlerinden çok hazin akıbetiyle tanınan Ali Şükrü Bey 1884'te Trabzon'a bağlı Şarlı'da (bugün Beşikdüzü) doğdu. Bahriye Kolağalığından emekli Reiszade Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek 1898'de Heybeliada Bahriye Mektebi'ne girdi. Kardeşi Şevket (Doruker) de aynı okula kaydolmuştur. 1902'de Harbiye sınıfına geçti. 1904'te teğmen rütbesiyle mezun oldu, sınıf üçüncüsü olup kurmay sınıfına ayrıldı ve deniz kuvvetlerine katıldı. Heybetnüma okul gemisinde güverte mühendisliği eğitimi aldı. 1905'te üsteğmen, 1911'de yüzbaşılığa yükseldi. Çeşitli gemilerde önce seyir subay yardımcısı sonra seyir subayı olarak görev yaptı. Ayrıca Donanma Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu cemiyetin aktif bir üyesi olarak çalıştı. Balkan Harbi sona erdikten sonra 1914'te askerlikten istifa etti. *Donanma*, *İdman* ve *Gündoğuşu* dergilerinde yazıları çıktı. Meclis-i Mebusan'ın son dönemine Trabzon'dan milletvekili seçildi. Meclisin çalışmalarına ara vermesi üzerine Ankara'ya geçerek TBMM'ye katıldı. Meclisteki konuşmalarıyla dikkat çekti ve muhalefette-

ki İkinci Grup içinde yer aldı. 19 Ocak 1923'ten itibaren Ankara'da İkinci Grup'un yayın organı olan *Tan* gazetesini çıkardı.¹ Gazetede Halk ve Hükümet başlığıyla bir yazı dizisi yayınladı. Gazetenin başyazıları imzasızdır.

Milletvekilliği sürerken, 27 Mart 1923'te (Topal) Osman Ağa ve adamlarınca öldürüldü.

Mecliste ilk çıkan kanunlardan biri olan men-i müskirat (içki yasağı) kanununun mimarı olması, ayrıca dini inançlarının güçlü olması nedeniyle literatürde, genel olarak, “muhafazakâr”, “mutaassıp”, “mürteci”, “saltanatçı” ve benzeri sıfatlarla anılır. Oysa TBMM'deki üç yıllık faaliyeti boyunca yaptığı konuşmalarla, *Tan* gazetesine yazdığı yazılar gözden geçirildiğinde, bu sıfatların en azından tartışmaya açık olduğu görülmektedir.

Ali Şükrü Bey her şeyden önce saltanat da dâhil olmak üzere her türlü kişisel yönetime karşıdır. Bu karşı çıkış onun düşünce sisteminin merkezinde yer alır. Benzer biçimde, millet egemenliğinin sağlanması ve kişisel özgürlüklerin güvence altına alınması, konuşmalarında ve yazılarında ön plana çıkan kavramlar olarak dikkat çeker. Bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde Ali Şükrü Bey'in, liberal fikirlere son derece açık bir düşünce yapısı olduğu ortaya çıkar. Birinci meclis döneminde bu yönde yapmış olduğu çok sayıdaki konuşma, bu dönemde ciddi bir ağırlık oluşturmuş ve sonraki dönemlerde kendini gösterecek olan anti-liberal retorik “gemlenmesine” etki etmiştir. Şimdi onun bu konuşmalarından iki tipik örneği ele alacağım.

Sözünü ettiğim bu iki konuşmadan birincisi, vekillerin seçilme yöntemine ilişkin kanunla ilgili olarak 6 Temmuz 1922'de yaptığı konuşmadır. Ali Şükrü Bey bu konuşmasında, önce, öteden beri yürürlükte olan, vekillerin sadece meclis başkanının gösterdiği adaylar arasından seçilebilmesi yöntemini, meclisin hiçbir şekilde sınırlanamayacak haklarından biri olan serbest seçim hakkının sınırlanması olarak değerlendirip eleştirir. Ardından hâkimiyet-i milliye kavramına ilişkin düşünce-

1 Gazetenin ilk sayısının üzerinde 18 Ocak 1923 yazmakla birlikte, sonraki sayılarda kuruluş tarihi 19 Ocak 1923 olarak düzeltilmiştir.

lerini açıklar. Konuşmasının bu bölümünde asıl olanın doğru-
dan demokrasi olduğunu, bunun uygulanmasının fiilen imkân-
sızlığı karşısında temsili demokrasiye başvurulduğunu, dolay-
ısıyla hiç olmazsa temsili demokrasinin tam anlamıyla uygulan-
masından hiçbir biçimde taviz verilmemesi gerektiğini şu söz-
leriyle dile getirir: “Hâkimiyet-i milliyeden bahsediyoruz. Hâ-
kimiyet-i milliyeye demek, benim anlayabildiğim, hukuki teori-
ye girmiyorum, milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğru-
dan doğruya kullanması demektir. Fakat maalesef buna imkân
olmadığı içindir ki millet, herhangi bir seçim yöntemiyle ken-
di işlerini yönetmek için bir meclisi toplar ve onlara der ki; be-
nim işimi görünüz. İşte efendiler, hukuk teorisine göre, hâki-
miyet-i milliyeyi sağlamak ve uygulamak açısından bu bile ca-
zip olmayıp, tek tek milletin bütün bireylerinin kendi hakkı-
nı kullanması zorunludur. Tam hâkimiyet-i milliyeye yöntemi fi-
ili olarak uygulanabilir olmadığından, zorunlu olarak milletve-
killerinden oluşan şu meclisi, bu adaylık yöntemiyle tekrar ve
bir kat daha kayıt altına almış bulunuyoruz. Bendeniz diyorum
ki; hâkimiyet-i milliyenin gerçek kavramını şu heyet bile tama-
mıyla uygulayamaz. Nerede kaldı ki bu heyetin içinden seçil-
miş olan beş on kişiden oluşan ve daha ufak bir zümreye bu-
nun verilmesi”...

İkinci konuşması ise 17 Ocak 1923'te yapılan hürriyet-i şah-
siye kanunuyla ilgili görüşmelerden alınmıştır. Ali Şükrü Bey,
konuşmasında kendisinden önce söz alan heyet-i vekile reisi
Rauf (Orbay) Bey'in, hür doğan insanların hürriyetini sağlaya-
cak bir kanunun uygulanmasının zamana bağlı olduğunu söy-
lemesini hayretle karşıladığını belirtmiş; kanunun üstüne çı-
kıp halkın en doğal, en temel hakkını, hürriyetini iptal etmek
gücünü kendinde görenler cezalandırılmadıkça, bu şeklin son-
suza kadar süreceğinden yakınmıştır. Ali Şükrü Bey'in konu-
şmasının son bölümü, hâkimiyet-i milliyeye kavramına bakış açı-
sını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Konuşmasının
bu bölümü şöyledir: “Bendeniz zannediyorum ki; mademki hâ-
kimiyet-i milliyeye vardır diyoruz ve bu esas üzerine yürüyoruz,
hâkimiyet-i milliyenin esası, kişi hâkimiyeti, kişi dokunulmaz-

lıdır. Bunu sağlayacak şu kanun buradan çıkmadıkça bendenizce diğer kanunların hiçbirinin değeri yoktur çünkü hepsinin temelini bu kanun oluşturur. Bir halk hakkını muhafaza edeceğini bilmezse ve saldırganların saldırısına karşı kendini savunacak bir kuvvet ve kudret görmezse, yani o halk, hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegalibenin esiri olacaktır. Efendiler; biz halka benliğini vermeliyiz, halk hür olduğunu bilmeli ki kendi vicdanı doğrultusunda iş görsün. Hâkimiyet-i milliyeceliğini göstermek için önce halkın hürriyetini sağlamak gerekir”.

Ali Şükrü Bey'in temsili demokrasiye ve kişi hürriyetlerine bakışını gösteren bu iki konuşmasından sonra, şimdi de, *Tan* gazetesinde çıkan birkaç imzasız başyazıya bakarak gazetenin fikir özgürlüğü konusundaki duyarlılığını gözden geçirelim.

Birinci yazı, gazetenin ilk sayısında yer alan “Yolumuz” adlı başyazı. Yazıda, ülkede inkılâp kelimesine bambaşka bir anlam yüklendiğinden şikâyet edilmekte, bir yüzyıldır süregelen yenilik ve inkılâp hareketleri sırasında, bir yandan yenilik ve ilerleme diye feryat edilirken, bir yandan da, ülkenin kapılarının her türlü yeni fikirlere, serbest düşüncelere, anlayışlara kapalı tutulduğu belirtilmektedir. Gelişmenin ilk etkeninin, aslında, fikir ve içtihat özgürlüğü olduğunu vurgulayan yazı, ülkemizde şimdiye kadar gerçekleşen yenilik ve inkılâp hareketlerinin toplumsal çevrelerde yerleşmemesini, bu özgürlüğünün eksikliğine bağlamaktadır. Yazıda, Anadolu hareketinin ifade ettiği yenilik ve inkılâp esaslarının da öncekiler gibi başarısızlığa uğramaması için fikir ve içtihat özgürlüğünün yerleşmesinin gereği üzerinde durulmaktadır.

İkinci yazı, gazetenin 22 Ocak 1923 tarihli 3. sayısında yayınlanan “Fikri inkılâp emelleri neden bir seraba müntehi oluyor” adlı başyazı. Yazıda, genel olarak, fikirlerin serbestçe açıklanıp savunulmasının önündeki engellerin inkılâp hareketleri üzerindeki yıkıcı etkileri üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü başyazı, 23 Ocak 1923 tarihli 4. sayıdaki “Kanaatlerin saklanması fikri inkılâba hizmet eder mi” adlı başyazı. Yazıda bir kez daha fikir özgürlüğü üzerinde durulurken, “bu ülke-

yi mutlaka yenileştirmek ve canlandırmak isteyen aydınlarımız için yegâne başarı etkeni olarak, düşüncede özgürlük, azim ve iradede kuvvet ile donatılmış olmayı görüyoruz” denmektedir. Yazının son bölümünde bundan sonra gidilecek yolun, azim, irade, fikir ve içtihat özgürlüğüyle donatılmış olarak, inkılâp yolu olduğu vurgulanmaktadır.

Dördüncü başyazı, 25 Ocak 1923 tarihli 6. sayıdaki “Fikirleri tazyikten kurtarmak vazifesi” adını taşıyan başyazı. İnkılâp kelimesini ağzına alan herkesin ilk görevinin fikirleri baskıdan kurtarmak olduğu belirtilen yazıda, “yenilik ve inkılâp aşkıyla yandığımızı her gün tekrar ve temin ederken, bu mutlu dileklerin bağlı olduğu fikirleri baskıdan kurtarmak işine yaklaşımımız yok gibidir” denmektedir. Bu baskının üç başlı bir ejderhadan geldiği belirtilmekte, bu üç baştan birinin “(kötü) idare”yi, ötekini “göreneğe bağlı eski düşünceler”i, diğerinin ise “cehalet”i temsil ettiği ve her üçünün de yaşamak ve hükmetmek noktasında birleştiği vurgulanmaktadır. Yazıda, milletin yaşam ve düşüncelerine musallat olan ve zehirler saçan bu ejderi ortadan kaldırmak için üç başa birden hücum etmek gerektiği de belirtilmektedir. “Gönül istiyor ki, bizi bağlayan, ilerleme emellerini söndüren, milletin fikirlerini baskı altında bulunduran bütün etkenlere karşı artık direnilsin. Fikrinden, kanaatinden dolayı ne kimse hapsedilsin ve baskı görsün ve ne de küfür ve lânete layık görülsün” şeklinde bir de dilekte bulunulan yazıda, inkılâpçıların, her şeyden önce, fikirler üzerindeki maddi, manevi baskıları ortadan kaldırmak zorunda oldukları vurgulanmaktadır. Fikir özgürlüğü sağlandığı takdirde, gerçeklerin tümünün tecelli etmesi ve her fikrin harekete geçmesiyle, Türkiye’nin ilerleme ve gelişme emellerinin vücut bulacağı; buna karşılık, her açılan ağza kilit vurulup, her düşünen kafaya darbe indirilip, düşünmek ve söylemek hakları tekelleştirilirse ortaya çıkacak sonucun hepimiz için bir hayal kırıklığından ibaret olacağı belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi, bu dört başyazıdaki ortak vurgu, ülkede girişilecek olan yeni inkılâp hareketlerine, fikir özgürlüğünün yerleşmesiyle başlanması gerektiğidir.